

TÜRKİYE'DE İNTERNET KULLANIM EĞİLİMİ VE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Investigation of Internet Usage Trend and Digital Citizenship Perception in Turkey in the Context of Human Rights

Hakan ÖNGÖREN*

Öz

Bu araştırma, Türkiye'de insan hakları bağlamında internetin kullanımı ile dijital vatandaşlık olgusunun birbirini ne şekilde etkilediğinin anlaşılması adına gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda küresel boyutta ve Türkiye boyutunda internet teknolojisinin geçmişten günümüze doğru gelişimi, çevrimiçi teknolojilerinin eğitim üzerindeki rolü, internet teknolojisinin dijital vatandaşlık olgusu üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Araştırmanın amacı itibarıyla de internet kullanımı ve dijital vatandaşlık algısının insan hakları noktasında karşılıklı etkileşimleri açıklanmaya çalışılarak dijital vatandaşlık ve insan hakları literatürüne katkı sunulmuş olunacaktır. Buna yönelik olarak yurt dışında ve yurt içinde dijital vatandaşlık ve internet kullanım ilişkisini ortaya koymaya çalışan bilimsel ve akademik araştırmalar incelenmiştir. Bu bağlamda konu ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, dijital vatandaş-

Abstract

This research was carried out in order to understand how the use of the internet and the phenomenon of digital citizenship affect each other in the context of human rights in Turkey. In this context, the global and Turkish development of internet technology from past to present, the role of online technologies on education, the effects of internet technology on the phenomenon of digital citizenship have been emphasized. For the purpose of the research, the issue of mutual interaction of internet use and digital citizenship perception in terms of human rights will be explained and contributions to digital citizenship and human rights literature will be made. For this purpose, scientific and academic studies that try to decipher the relationship between digital citizenship and internet use abroad and at home have been studied. Accordingly, when the research conducted on the subject is examined, it is Dec that there is a signifi-

* Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, E-posta: hakanongoren@marun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3142-8184.

lık ve dijital okuryazarlık ile internet kullanım sıklığı ve internet kullanım eğilimi arasında anlamlı ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren özellikle toplumsal eğitim ve kamusal alanda düzenlenen yenilikçi uygulamaların hayata geçirilmesi dijital vatandaşlık konusunda önemli bir etki yaratmıştır. Türkiye'de devlet idaresinin de insan haklarını gözetilen bir dijital vatandaşlık modelini önemseydiği, 2018 yılında MEB tarafından ilan edilen Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'na dijital vatandaşlık ile ilgili kazanımların ilave edilmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Covid-19 pandemisi döneminde de devlet idaresi eğitim ve sağlık gibi temel hak ve hürriyetleri yerine getirme noktasında hayata geçirmiş olduğu uygulamaları dijital mecrada etkin bir şekilde kullanmıştır. Netice itibarıyla gelecekte Türkiye'de internet kullanımı ve insan hakları noktasında yapılacak olan gerekli yasal düzenlemelerin tüm dünya devletlerinde geçerli olması, temel hak ve hürriyetlere uygun olması ve etkin ve etkili dijital vatandaşlık modeli oluşturma kapsamında ele alınarak gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmesinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Vatandaşlık, İnternet, İletişim, İnsan Hakları, Eğitim.

cant relationship between digital citizenship and digital literacy, as well as the frequency of internet use and the tendency to use the internet. Since the beginning of the 2000s in Turkey, especially in the field of social education and innovative practices organized in the public sphere its implementation has had a significant impact on digital citizenship. It is possible to understand that the state administration in Turkey cares about the digital citizenship model that takes into account human rights, since it has added the achievements related to digital citizenship to the Curriculum of the Social Studies Course announced by the Ministry of Education in 2018. In addition, during the Covid-19 pandemic, the state administration implemented applications that it implemented at the point of fulfilling basic rights and freedoms such as education and health. As a result, it was evaluated that the necessary legal regulations that will be made in the future on internet use and human rights in Turkey should be valid in all world states, comply with basic rights and freedoms, and be implemented within the scope of creating an effective and effective digital citizen model.

Keywords: Digital Citizenship, Internet, Communication, Human Rights, Education.

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlıktır ve bundan dolayıdır ki çevresiyle her zaman bir bağ ve münasebet içerisinde. İlk çağlardan itibaren insanların kendi aralarında çeşitli araçlar vasıtasıyla (dil, yazı, el, duman vs.) gerçekleştirdikleri münasebet, iletişim olarak tanımlanmaktadır. Günümüze doğru söz konusu araçlar daha da çok çeşitlenmiş ve insanlar artık bilgi ve beceri de üreterek iletişime farklı boyutlar getirmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte bilgi ve iletişim daha çok gelişmiştir. Bununla birlikte bilgi, küresel çapta rekabetin en önemli unsuru olmuştur. Buna bağlı olarak bilgi paylaşımı ve bu paylaşımın şekli de önem kazanmıştır. Özellikle bilgisayar ve internet gibi araçların kullanımı, bilginin yayılması ve tüm insanlık tarafından kullanılmasını kolaylaştırmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde ABD’li bilim insanları tarafından üretilen ENIAC (*Electronic Numerical Integrator and Computer*) isimli ilk bilgisayarın 5 MB veri kapasitesine sahip olduğu ve kayıtlı verilerin uzak serverlarla paylaşılmasının ancak 1960’lı yılların başında internetin keşfi ile mümkün olduğu göz önünde bulundurulduğunda, internetin bilgi paylaşımında ne denli bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Torkul vd. 2002: 123-124).

Bilgi teknolojileri açısından internetin önemi anlaşıldıktan sonra insanlığın hayat stillerine yapmış olduğu etki de kaçınılmazdır. Özellikle internet, 1990’lı yıllardan itibaren kamusal alanda yaygınlaşmaya başlamıştır. İnternet sadece iletişim teknolojisi konusunda bir yenilik yaratmakla yetinmemiş gerek akademik gerekse de popüler ilginin merkezinde yer almaya başlamıştır (Timisi, 2003: 121).

Toplumsal alanda internetin kullanımı ile birlikte birçok değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Söz konusu değişim ve dönüşüm 1960’lı yıllardan itibaren gözlemlenmeye başlansa da önceden de değinildiği gibi internetin kamusal alanda kullanımı ile birlikte toplumsal değişim ve dönüşüm hız kazanmaya başlamıştır. Modernizm, internetle beraber postmodernizme dönüşmeye başlamıştır. Tüm dünyada küreselleşmenin aşamaları internetin kamusal alanda kullanımı ile birlikte daha da hızlanmış, yoğunluğu ise gün geçtikçe artmaya başlamıştır. İnternetin çıkış kaynağının Batı toplumu olmasından dolayı da tüm dünyada Batı yaşam modeline uygun bir ağ (*network*) toplumu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Batı yaşam modelini özümseyen bir teknokültür içerisinde yaşamaya başlayan insanlar, kendi toplumlarına ait yaşam kültürlerini de internet sayesinde oluşturmaya ve yaymaya başlamıştır. Bu tür gelişmeler tüm dünyada sanal ortamda ortak kimlik (*common identity*) ya da dijital kimlik (*digital identity*) diye tabir ettiğimiz bir olguyu ortaya çıkarmıştır.

Dijital kimlik olgusu kişinin ağ (network) kurarak herkesle kurmuş olduğu iletişim dünyasında kendisini tanımlayan unsurlardan oluşmaktadır. Bu tür gelişmeler, tüm dünya ülkelerinde kabul görececek bir dijital vatandaşlık (digital citizenship) kimliğini yaratmıştır (De Crescenzo vd. 2017: 58; Lister vd. 2009: 10-11).

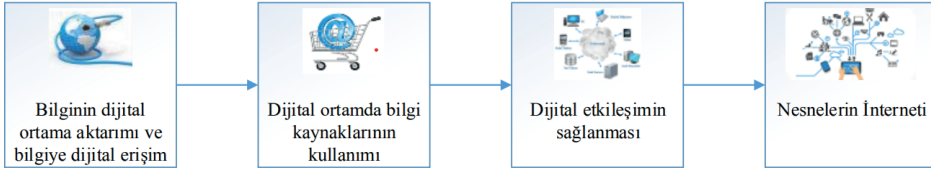
Dijitalleşme ile birlikte ortaya çıkan dijital vatandaşlık kimliği, devletlerin ve insanların yaşama tarzlarını ve süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Özellikle tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sürecinin yaşanması ve sağlık hizmetlerine ulaşma noktasında dijital teknolojilerden faydalanma durumu ortaya çıktığı için insanların birer dijital kimlik edinmelerinin önünü açmış ve bu kimlik edinme sürecini hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte dijital vatandaşlık hususunun insan hakları açısından ne tür bir etki oluşturacağı ve modern hukuku nasıl bir şekilde etkileyeceği tartışılmakta ve bu tartışmalar hukuk camiasında önem arz etmektedir (Çatlı ve Keskin, 2021: 200). Bundan ilham alınarak belirtmek gerekirse dijitalleşmeyi etkileyen ve dijitalleşmenin önünü açan akıllı telefon, bilgisayar ve internet kullanımlarının insan hakları boyutunda ele alınması ve araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Türkçe dilinde literatür taraması yapıldığı zaman dijital vatandaşlık ile internet kullanım eğilimi arasındaki ilişkiyi insan hakları bağlamında inceleyen araştırmaların yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Fırat (2015: 102) araştırmasında, internette insan hakkı ve kişilik haklarına saldırı sorununu hukuk devleti açısından incelemiş, fakat internet kullanımı ile dijital vatandaşlık algısının etkileşimi konusuna değinmemiştir. Aynı şekilde Kaya (2020: 160) da araştırmasında, internetin kontrolü ve hukuki sorumluluk rejimini insan hakları ekseninde incelemiş, fakat internetin kullanımı ile dijital vatandaşlık ilişkisine değinmemiştir.

Genel itibarıyla ele alındığında bu araştırmayla dijital vatandaşlık konusunun araştırılması ve insan haklarına yönelik gelişmelerin ele alınmasından dolayı, dijital vatandaşlık ve insan hakları literatürüne katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte tüm dünyada yaşandığı üzere ülkemizde de son 20 yılda artan internet kullanımı ile dijital vatandaşlık konusunda yaşanan gelişmelere yönelik insan hakları bağlamında birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

I. İNTERNETİN TANIMI VE GELİŞİMİ

İnternet, tartışmasız olarak günümüzün en önemli teknolojilerinden biridir. İnternet, daha ekonomik ve pratik imkânlar sağlayabildiği için bilhassa eğitim, bilişim, ticaret, etkileşim ve iletişim gibi alanlarda gün geçtikçe daha çok kullanılmaktadır

(Kalkan ve Kaygusuz, 2013). Modern dünyanın en rahat iletişim yollarından biri olan internet sayesinde, dünyanın herhangi bir noktasından doğan bilgiye rahatlıkla ulaşılabilir hale gelmiş, bundan dolayı da bireyler arası bilgi paylaşımı kolaylaşmıştır. Bilgi ve ilim, 1990'ların başında hayatımıza girmiş olan internet sayesinde tek taraflı akmaya başlamış, daha sonrasında web 2.0 teknolojilerinin gelişimiyle birlikte özellikle sosyal ağların kullanılmasıyla çok yönlü (*tarafli*) üretilerek online (çevrimiçi) ortamda rahatlıkla paylaşılır duruma erişmiştir (Çubukçu ve Bayzan, 2016: 148). 1969 yılında ARPANET (*Advanced Research Projects Agency Network*) adıyla ortaya çıkan internet, çok az sayıda cihazın haberleşmesini sağlamaktaydı (MacCormack vd. 2001: 133-134). Görüldüğü gibi internet, ilk çıkmış olduğu 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar yavaş gelişmiş fakat 1990'lı yıllardan günümüze doğru gelindikçe hızla büyümekte ve daha da gelişmeye devam etmektedir. Günümüzde ağların ağı olarak ifade edilmekte olan internetin hızı ve iletişim kapasitesi de ilk çıkış zamanlarındaki performansına göre olağanüstü düzeylere erişmiştir.

Şekil 1. İnternetin gelişim süreci ve evreleri (Gündüz ve Daş, 2018).

Devasa bir ağ sistemi olan internete 2020 yılına kadar yaklaşık olarak 50 milyar nesne bağlanmıştır. Ayrıca internetin gelişen teknolojileri birçok farklı cihaz ve nesnenin kendisine bağlantı kurması noktasında imkân sağlamıştır (TÜİK, 2022). Daha öncede belirtildiği üzere özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kamusal alanda da kullanıma başlanmasıyla internet, süreç içerisinde çeşitli evrelerden geçmiştir. Söz konusu gelişim süreci ve evreler (Gündüz ve Daş, 2018: 328-329; Şekil 1);

- 1990-1995 yılları arası dönem: Elde edilen bilgilerin dijital ortama aktarılması ve bilgiye dijital erişimin mümkün olması,
- 1995-2000 yılları arası dönem: Bilgi kaynaklarının da dijital ortama aktarılmış olması ile birlikte iş birliği ve kullanımının sağlanması bundan dolayı da elektronik ticaret faaliyetlerinin başlaması,

- 2000-2005 yılları arası dönem: Mobil medyaların kullanımı, sosyal medya, bulut bilişim, çekilen videoların sanal ortama aktarılması gibi etkileşimlerin dijital duruma getirilmesi,
- 2010-Günümüz dönem: Nesnelerin interneti olarak adlandırılan ve nesnelerin dijital bir şekilde internete bağlanması olarak sıralamak mümkündür.

İnternetin tanımı ve gelişim evrelerine bakıldığı zaman genellikle insan ihtiyaçlarına yönelik kullanımı ve bu kullanımın oluşturduğu dayanaklar, internetin gelişim hızını arttırmış olduğunu bizlere göstermektedir. Bundan sonraki aşamada internetin kullanım amacı ve kullanım şekilleri konusuna değinilmiştir.

A. İNTERNETİN KULLANIM AMACI VE ŞEKİLLERİ

Bilgi kaynakları haricinde kısa sürede bilgiye ulaşımı sağlayan bir teknoloji 1965 yılına kadar (*internet öncesi* dönem) bulunmamaktaydı. 1965 yılından sonra hayatımıza giren internet yardımıyla sesli, yazılı, görüntülü bilgi kaynakları gibi bütün kaynakların tek bir şemsiye altında bir arada toplanması imkânı oluşmuştur (Yıldırım, 2014: 51-52). İlk olarak askeri amaçlarla geliştirilen bilgisayar ve internet teknolojileri, 1990'lı yıllardan sonra insan hayatının birçok alanında kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre internetin kullanım amacı ve kullanım yerleri;

- Bilgi/eğitim (information and education): Temel eğitim kurumları, üniversiteler, kütüphaneler, elektronik dergiler, e-devlet vd.
- İletişim (communication): Sosyal medya, forum siteleri, müşteri hizmetleri kullanımı, operatörler vd.
- Eğlence (entertainment): Sanal gazino, şans oyunları, sanal müzeler, bilgi yarışmaları, bilgisayar oyunları vd.
- Ticaret (trade): Elektronik alışveriş siteleri, şirketlere ait resmi ve özel web siteleri vd. olmak üzere çeşitli kullanımlara sahiptir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem için kurulan internet, ARPANET (*Advanced Research Projects Agency Network*) sistemi tarafından nükleer savaşın meydana gelmesi durumunda savaş merkezleri ortadan kaldırılrsa dahi silahların ateşlenebilmesi amacıyla kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda internet, sivil kullanıma açıldığı gibi birçok yollarla iletişimin sağlanması adına insanoğluna çeşitli olanaklar sunmuştur. İnternetin askeri kullanımından sonra en önemli kullanım alanı da ticaret alanı

olmuştur. İnternet sayesinde şirketler çeşitli alanlarda ve dünyanın birçok yerinde çeşitli ticaret faaliyetlerine katılma imkânına kavuşmuşlardır. Bütün dünya üzerinde internete; üniversiteler, araştırma enstitüleri, kamu kuruluşları ve pek çok ticari kuruluş bağlı bulunmaktadır. İnternetin insan kullanımına sunulması ile birlikte dünyanın her yerinden çeşitli yaş, cinsiyet ve eğitim seviyesine sahip internet kullanıcılarına zekâ oyunlarından sanal kumara kadar birçok sanal oyunun oynanma imkânı da ortaya çıkmıştır. Bu durum, dünyanın herhangi bir noktasında yaşayan bir insanın diğer noktada yaşayan insanla iletişim kurmasına ve fikir alışverişinde bulunmasına da olanak sağlamıştır (Goldfarb ve Prince, 2008: 2).

Lim ve arkadaşları (2011: 166) 1997 yılında dünyada internet ağına bağlı bilgisayar sayısının 15 milyon ve ortalama internet kullanıcısı sayısının da yaklaşık 40 milyon olduğunu belirtmiştir. Günümüzde ise Uluslararası İletişim Birliği (*International Telecommunication Union*)'nin 2022 yılı verilerine göre tüm dünyadaki internet kullanıcı sayısının yaklaşık 4,5 milyar olduğu açıklanmıştır. 21. yüzyılda dünya teknolojisi birçok alanda çok önemli ölçüde gelişim kat etmiştir. Bu teknolojik gelişimin görüldüğü alanlardan olan internet teknolojisi, yalnızca eğlence maksatlı değil, iş hayatında aldığı önemli araç kollarıyla günümüzün vazgeçilmezi olmuştur. Bununla birlikte internet, küresel dünyaya yeni ekonomi kavramını da sunmuştur. İnternet teknolojisi sayesinde sağlanan hızlı iletişim (sosyal medya ve haberleşme grupları, elektronik mail, bilgi dosya transferi, bulut sistemi) insanlığa birçok yarar sağlar iken, firmaların da kendilerini tüketicilere reklam yoluyla tanıtmada etkili bir araç olarak kullanmalarını sağlamıştır (Goldfarb ve Prince, 2008: 2-5). Bundan sonraki aşamada da internetin kullanım hacminin ve yaygınlığının anlaşılması için internet teknolojisi ve internetin eğitim alanında kullanımı ve araştırmanın temasını oluşturan insan hakları bağlamında internet kullanımı konusuna değinilmiştir.

B. İNTERNET KULLANIMI YAYGINLIĞI

İnternetin kullanımı önceki bölümde belirtildiği gibi çeşitli amaç ve şekillerde gerçekleşmektedir. Bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve gittikçe de çeşitlilik göstermesi internet kullanımının herkesçe erişilmesine ve kullanılmasına olanak sağlamıştır. Türkiye'nin de üyesi olduğu OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*)'nin her yıl düzenli bir şekilde yayınlamakta olduğu internet kullanım raporlarına bakıldığında, dünyanın son 10 yıl içerisinde internet kullanımı noktasında önemli mesafe kat ettiğini görebilmek mümkün olacaktır (Kemp, 2021; OECD,

2022). Türkiye'deki internet kullanım yaygınlığı da diğer dünya ülkeleriyle kıyaslandığı ve internet ve ona bağlı teknolojilerin yaygınlaşmasının ulusların zenginleşmesinde önemli bir rol oynadığı konusu da dikkate alındığı zaman, internetin her açıdan zenginleşme üzerindeki etkisi anlaşılmış olacaktır. Şekil 2'deki internet kullanım verilerine bakıldığında, Türkiye'de bilhassa 2000'li yılların başından itibaren internet kullanımının yaygınlaştığı ve kullanıcı sayısının da hızlı bir şekilde arttığını görmek mümkündür. Oluşan bu duruma rağmen Türkiye'deki internet kullanım yaygınlığı, İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD)'na üye ülkelerin ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır (OECD, 2021; TÜİK, 2022).

Tablo 1. OECD Ülkelerinin Hane Halkı İnternet Kullanım Yüzdeliği, 2013-2021.

Ülkeler	2013 (%)	2015 (%)	2017 (%)	2019 (%)	2021 (%)
Avusturya	80.9	82.4	88.8	89.9	95.0
Belçika	80.0	81.8	86.0	89.7	92.3
Brezilya	43.3	49.2	60.8	71.4	-
Kanada	83.7	86.9	89.0	91.0	-
Şili	61.6	71.6	87.5	-	-
Kolombiya	35.7	41.8	-	52.2	-
Kosta Rika	46.7	60.2	68.6	86.3	-
Çekya	72.6	79.0	83.2	87.0	89.3
Danimarka	92.7	91.7	97.0	95.4	96.1
Estonya	79.3	87.7	88.3	90.4	91.8
Finlandiya	89.2	89.9	94.4	94.4	96.6
Fransa	81.7	82.6	86.4	90.2	93.3
Almanya	87.7	90.3	92.9	94.8	91.9
Yunanistan	56.3	68.1	71.0	78.5	85.1
Macaristan	69.7	75.6	82.4	86.2	90.8
İzlanda	96.4	-	97.9	97.7	98.4
İrlanda	82.4	84.9	88.4	90.6	97.5
İsrail	70.6	74.3	74.1	75.9	-
İtalya	68.9	75.4	81.0	85.2	90.5
Kore	98.1	98.8	99.5	99.7	99.9
Letonya	71.6	76.0	78.6	85.4	91.1
Litvanya	64.7	68.3	75.0	81.5	86.6
Luxemburg	94.5	96.8	97.2	95.2	99.2
Meksika	29.2	39.2	50.9	56.4	-

Ülkeler	2013 (%)	2015 (%)	2017 (%)	2019 (%)	2021 (%)
Hollanda	94.6	96.0	98.2	98.4	98.6
Norveç	94.3	96.6	96.7	98.4	98.9
Polonya	71.9	75.8	81.9	86.8	92.4
Portekiz	62.3	70.2	76.9	80.9	87.3
Slovakya	77.9	79.5	81.3	82.2	90.0
Slovenya	75.6	77.6	81.7	89.0	93.0
İspanya	69.7	78.7	83.4	91.4	95.9
İsveç	92.6	91.0	94.7	96.1	93.2
İsviçre	89.8	-	93.1	95.5	98.7
Türkiye	49.1	69.5	80.7	88.3	92.0
Ortalama (%)	73,9	77,4	84,4	87,0	93,5

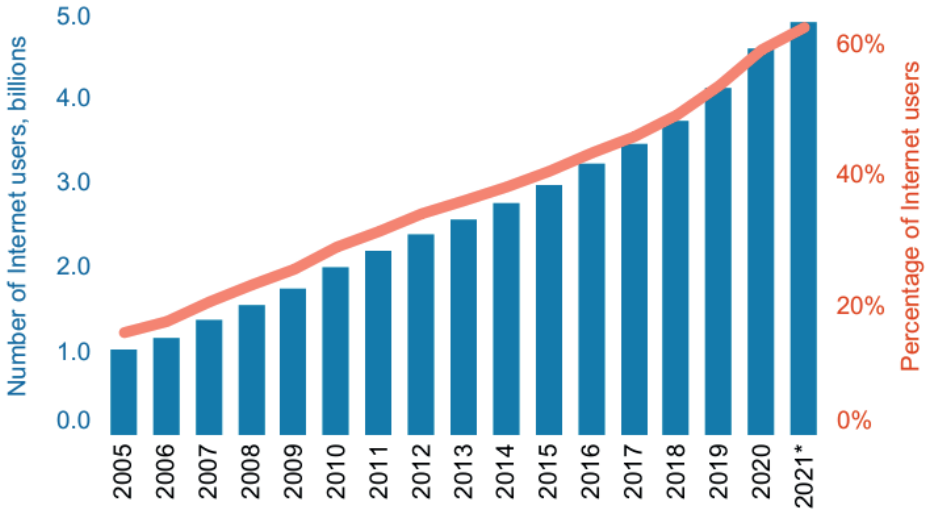
Kaynak: OECD, 2022.

Tablo 1'deki verilere göre 2013 yılı sonu ortalama değerine (%73,9) bakıldığı zaman hane halkı internet kullanım yüzdeliğine göre Türkiye (%49,1), OECD ülkeleri ortalamasının altında yer almaktadır. 2013 yılına ait bu veriler bizlere Türkiye'nin internetin yaygınlığında gelişmiş ülkelerin kat ettiği yolun henüz yarısında olduğunu göstermektedir. Nitekim 2019 yılına gelindiğinde ise hane halkı internet kullanım yüzdeliğine göre Türkiye %88,3 oranını yakalayarak ilk defa OECD ortalamasının (%87,0) üstüne çıkmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin internet kullanımı noktasında gerçekleştirmiş olduğu ilerlemeyi göstermektedir. Ektiricioğlu ve Arslantaş (2020) araştırmasında, 2020 yılı itibarıyla Türkiye nüfusunun %77'sinin akıllı telefon kullandığı sonucuna ulaşmıştır. Akıllı telefonlar aracılığıyla internete erişimi ve internetin sosyal medya, alışveriş ve eğitim uygulamalarında sıklıkla kullanılması, ülkemizin internet kullanımına olan ilgisini arttırmıştır. Anıl ve Köksal (2016)'a göre Türkiye'de genel manada internet kullanılarak gerçekleştirilen aktiviteler incelendiğinde, çevrimiçi haber takibi, sosyal gruplara katılma ve mal ve hizmetler ile ilgili bilgi arama en yoğun karşılaşılan kullanım şekilleri olduğu anlaşılmaktadır.

International Telecommunication Union (Uluslararası İletişim Birliği), 'We Are Social' ve 'Hootsuite' gibi kuruluşların ortak çalışması sonucunda "Dijital 2021 Raporu" düzenlenmiştir. Söz konusu Dijital 2021 Raporu, Çin'in Wuhan kentinden başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi ile beraber sosyal medya ve internet kanallarının kullanımının dünya çapında ne şekilde değiştiği ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Bahse konu raporda yaş aralığı olarak 16-64 yaş aralığı temel alınmış

ve böylelikle 2020 yılında interneti aktif bir şekilde kullananların verileri analiz edilmiştir. Dijital 2021 Raporu'na göre e-ticaret, sosyal medya ve video oyunlarının geçtiğimiz 12 ay içerisinde insanların hayatlarının daha da önemli bir parçası haline geldiği ortaya konulmuştur (Kemp, 2021).

Individuals using the Internet

Source: ITU
* ITU estimate

Şekil 2. Dünyada Bireysel İnternet Kullanım Grafiği (International Telecommunication Union, 2022).

Londra merkezli kurulan ve dijital pazarlama ajansı olan We Are Social'ın 2020 yılı raporuna göre Ocak 2020 itibarıyla Türkiye nüfusunun %74'ünü oluşturan 62,7 milyon kişi internet kullanmaktadır. Araştırmaya göre Türkiye toplumu 24 saat içerisindeki 7 saat 29 dakikayı herhangi bir cihazla internete bağlanarak geçirmektedir; ortalama 4 saat boyunca da mobil bir cihazla internete bağlanmaktadır (Şekil 2).

Söz konusu tüm bu gelişmelere bakıldığında ve BM 2021 verilerine göre de dünya nüfusunun yaklaşık 6-7 milyar civarında olduğu (Romanello vd. 2021: 1620) düşünüldüğünde International Telecommunication Union'nun 2021 yılı verilerine göre insanların yaklaşık %60'ı da interneti aktif kullanmakta iken internetin hayatın hemen her alanında kullanımının mümkün olmaya başladığını belirtmek mümkün

olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, internetin eğitimden ticarete kadar tüm insan ilişkilerinde önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

C. İNTERNET TEKNOLOJİSİ VE EĞİTİM ALANINDA KULLANIMI

Eğitim, teknolojinin toplumsal düzeyde yaygınlaşmasına ve nüfuz etmesine olanak sağlarken, teknolojik gelişmeler de eğitimin sürdürülebilmesinde ve eğitim araçlarının yaratılmasında önemli roller üstlenmiştir. Bundan dolayı da eğitim ve teknoloji birbirini her zaman desteklemiştir. Bir diğer deyişle De Ferranti (2003: 5) eğitimi, teknoloji yardımıyla üretilen araçlar yardımıyla da gerçekleştirilebildiği ve teknolojinin de eğitimin bir ürünü ve parçası olduğu için iki unsurun toplumsal gelişim adına vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir. Mekânsal ölçekten, bireysel odaklılığa kadar tüm teknolojik gelişmeler, hemen hemen bütün alanlarda eğitimin örgütlenmesinde, yürütülmesinde, içeriğinin belirlenmesinde, özellikle de bilginin yayımı alanında temel belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk zamanlarda eğitim, öncelikli olarak dinsel, kamusal ve askeri alanlarda ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücü gereksinimini karşılamak amacıyla örgütlenmiştir. Daha sonra örneğin Avrupada eğitim; “Sanayi Devrimi” ve “Rönesans” aydınlanması sayesinde bütün toplumsal kesimler adına bir zorunluluk durumuna gelmiştir. Söz konusu süreci destekleyen en önemli faktör ise şüphesiz Çin medeniyetinden etkilenerek geliştirilen matbaa tekniğinin Avrupa kıtasında daha da geliştirilerek yaygın biçimde kullanılması olmuştur. Özellikle 1440’lı yıllarda Gutenberg, geliştirmiş olduğu matbaa tekniğini kısa sürede tüm Avrupa kıtasına yaymış, bilimin ve haberin hızlı bir şekilde yayılmasında katkı sağlamıştır (Boorstin, 1996: 475-483).

Tüm dünyada iletişim teknolojisinin gelişmeye ve yaygınlaşmaya başladığı I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra eğitim alanı da söz konusu gelişmelerden etkilenmiştir. Bunun en güzel örneği de önceki bölümlerde belirtildiği üzere II. Dünya Savaşı sonlarında askeri alanda haberleşme sağlanması için ENIAC (*Electronic Numerical Integrator and Computer*) adlı bilgisayarın icat edilmesi ve akabinde ARPANET (*Advanced Research Projects Agency Network*) ağ sisteminin geliştirilmesi olmuştur. Söz konusu gelişmeler eğitim faaliyetlerini de etkilemiş, eğitimi okul ve üniversite ortamından uzaktan eğitim imkânı oluşturacak düzeye kadar geliştirmiştir. Nitekim iletişim, bilişim ve telekomünikasyon alanında yaşanan ilerlemeler uzaktan eğitim sürecini tamamen etkileyerek uzaktan eğitim uygulamasını çok farklı boyutlara taşımıştır (Yıldırım, 2014: 52-53).

Alman mühendis Konrad Zuse, 1939 yılında genel amaçlı ilk programlanabilir sayısal bilgisayarı icat etmesi (Beekman ve Beekman, 2012: 6) sayesinde yalnızca eğitim alanında değil, bireysel ve toplumsal hayatın pek çok alanında değişim ve dönüşümlerin yaşanmasında etkide bulunmuştur. Daha sonra teknoloji tabanlı öğrenme yöntemleri 1960'lı yıllarda gelişirken, bundan sonra da tüm dünya eğitim programlarını etkileyecek olan “bilgisayar tabanlı öğretim” kavramı ortaya çıkmıştır. İngiliz Bilgisayar Topluluğu (*The British Computer Society*) ve Okul Birliği (Scholars' Committee) 1963 yılında bilgisayar eğitimini Birleşik Krallık'taki okullarda yerleştirmek ve geliştirmek için kurulmuşlardır. Daha sonra 1965 yılında eğitim uygulamalarında kullanılmak üzere ilk bilgisayar bir İngiliz okulunda kurulmuştur. 1967 yılında ise Birleşik Krallık'ta, Ulusal Eğitim Teknolojisi Konseyi (The National Council for Educational Technology- NCET) kurulmuştur. 1969 yılında da söz konusu Ulusal Eğitim Teknolojisi Konseyi (The National Council for Educational Technology- NCET) tarafından, eğitimde bilgisayar kullanımıyla alakalı üç adet rapor da yayınlanmıştır. Söz konusu rapora göre eğitimde bilgisayar kullanımı sayesinde öğrencilerin birçok işlemi kolaylıkla yaptığı ve öğrenme hızlarının arttığı gözlemlenmiştir (E-learning, 2012; Kitchen ve Berk, 2016: 13-14).

1990'lı yıllara kadar gelindiğinde internet teknolojisi kamusal alanda olduğu gibi eğitim alanında tüm dünya ülkelerinde düşük hızla ilerleme sağlarken, 1990'lı yıllardan sonra gelişmiş ve gelişmekte olan tüm dünya ülkeleri internetin etkisi altına girmiştir. Bu yıllardan sonra temel eğitim alanından yüksek eğitim kurumlarına kadar yüz yüze eğitim uygulamaları haricinde hemen hemen tüm eğitim faaliyetleri internet ortamında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bununla ilgili olarak birçok ülke uzaktan eğitim sistemlerini ve bunu destekleyecek yeni yazılımlar üreterek eğitimin toplumun tüm kesimlerine ulaşmasını sağlamıştır. Özellikle 2019 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi döneminde dünyanın birçok ülkesinde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve eğitim faaliyetleri de dijital ortamda (*uzaktan eğitim*) gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Buluk ve Eşitti, 2020: 285).

Şekil 3. İnternet Teknolojisinin Eğitimde Kullanımı ve Dijital Evreler (Onat ve Alikılıç, 2008: 1118)

İnternet teknolojisinin eğitim alanında meydana getirdiği tüm bu gelişmeler, eğitimin en önemli parçası olan öğrenciler için teknoloji ve internet kullanımından kaynaklı birtakım olumlu/olumsuz durumların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim eğitim nedenli internet kullanımı, tüm öğrencilerde yeni bir algı durumu ortaya çıkarmıştır. Bu algının en güzel karşılığı dijital algıdır. Dijital algı, öğrencilerin teknolojik unsurlar hakkında edinmiş olduğu tutumdur. Bununla birlikte dijital algı boyutu elde edildikten sonra öğrencilerin dijital ortamlarda kendilerine ait dijital kimlik edinmeleri de söz konusu olmuştur. Herhangi bir siteye yapılan üyelik ya da kimlik kart onaylı kurum aboneliği gibi hususlar öğrencilerde dijital kimlik olayını başlatmıştır. Dijital kimlik toplumlarda dijital vatandaşlık konusunu da tartışılır konuma getirmiştir (Karahan ve Tüfekçi, 2020: 483; Ribble vd. 2004: 6). İnsanların dijital alanda yeni kimlik edinmeleri ve dijital ortamda çeşitli faaliyetlerde bulunmaları, dijital ortamlarda insan hakları ve hürriyetleri konusunda birtakım düzenlemelerin yapılmasının önünü açmıştır. Bundan sonraki aşamada araştırmanın temel konusu olan insan hakları bağlamında internet konusuna değinilmiştir.

D. İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İNTERNET

Uluslararası hukukun tanımladığı biçimde “İnsan Hakları” (*Human Rights*), insanlığa ait temel hak ve hürriyetleri ifade etmektedir. Devlet ve birey arasındaki münasebeti ifade etmesinden kaynaklı olarak insan haklarının yükümlülükleri devleti de bağlamaktadır. Bu yönüyle ele alındığında insan hakları hukukunun temel prensiplerinden birisi de devletlerin kanuni düzenlemelerinde yer alan temel hak ve hürriyetlerden faydalanmada ve kullanmada kendi vatandaşlarıyla yabancılar arasında bir ayırım yapmış olmasıdır. Nitekim devlet, insan haklarını koruma kapsamında kendi vatandaşını koruyup kollama, güvenliğini ve refahını sağlamak mecburiyetindedir (Çeçen, 2020: 17-18).

Hem bilgiyi her an ulaşılabilir kılması ve hem de anlık veri paylaşımlarını geniş kitlelerle buluşturma olanağını sağlamış olmasından dolayı internet teknolojisi, 21. yüzyılın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin en önemli yönlendiricilerinden biri olmuştur. Nitekim internet, yönlendirici bir güce sahip olmasından dolayı da bu gücü elinde bulundurup kullananlar için bir araç rolünü üstlenmiştir. Bu etkin fonksiyonu ve gün geçtikçe artan önemi sebebiyle internet ve internet ortamında yapılan yayınların, hukuk kuralları tarafından düzenlenmesi ihtiyacı gündeme gelmiştir (Şen, 2014: 286).

Günümüzde internet, insan hakları farkındalığı yaratma adına insanlara ve devletlere eşsiz imkânlar sunmakta ve bunları uygulama fırsatı tanımaktadır. İnternetin günlük yaşamımızda sürekli olarak kullanılmasından dolayı da önemi de gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum, özel ve kamu teşebbüsleri de dâhil olmak üzere, tüm aktörlerin internette insan haklarını koruması, bu haklara saygı duyması ve bu çerçevede hareket etmesini sağlamıştır. İnternet Hakları ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu (*Internet Rights and Principles Dynamic Coalition*) internet üzerindeki insan haklarını korumak ve internet yönetim süreçlerini ve sistemlerini insan hakları standartlarında köklendirmek için çalışan BM İnternet Yönetişim Forumu (*Internet Governance Forum*)'nda bulunan açık bireyler ve kuruluşlar ağıdır. İnternet Hakları ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu insan hakları merkezli internet ortamının sağlanması adına gerekli olan “*On Hak ve İlke*”yi (IRPC, 2022):

- Evrensellik ve Eşitlik,
- Haklar ve Sosyal Adalet,
- Erişebilirlik,
- İfade ve Örgütlenme,
- Özel Hayatın Gizliliği ve Veri Koruması,
- Yaşam, Hürriyet ve Güvenlik,
- Çeşitlilik,
- Ağ Eşitliği ve Tarafsızlığı,
- Standartlar ve Düzenleme,
- Yönetim olarak belirlemiştir.

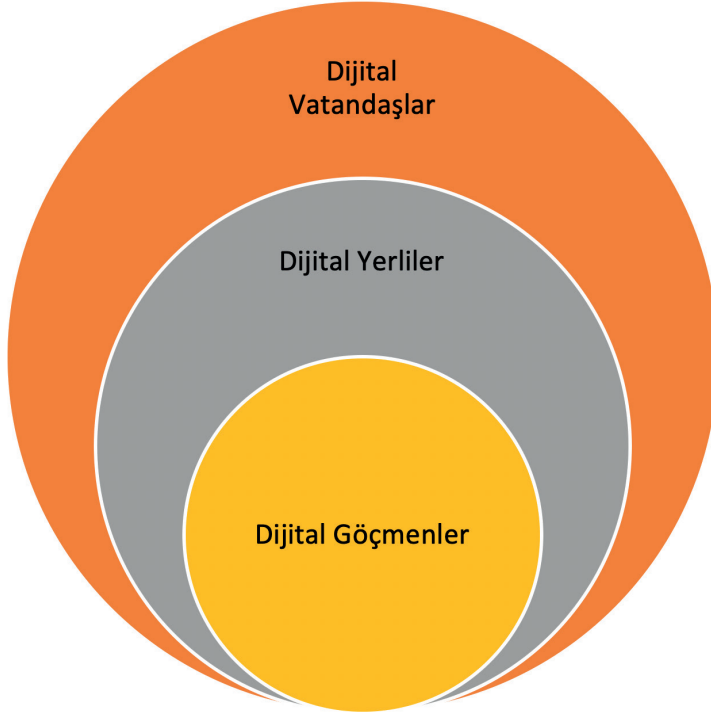
İnsan hakları farkındalığı adına internet teknolojisi, bizlere önemli fırsatlar sunmaktadır. Bundan dolayı da internet günlük yaşayışımızda önemi gün gittikçe artan bir role bürünmeye devam etmektedir. Özel ve kamu teşebbüsleri de dâhil olmak üzere, tüm unsurların internetin hayatımızın önemli bir parçası olmasından kaynaklı olarak sanal ortamdaki insan haklarına riayet etmesi ve bu haklara saygı göstermesi oldukça önem arz eden bir konu haline gelmiştir. İnternet, hukuk devletlerinin koruması altına aldığı kişilik haklarına karşı ihlalleri artıran ve hızlandıran bir etkiye de sahiptir. İnternet sitelerinde ve sosyal medyada, kişinin gerek şeref ve haysiyeti gerekse özel hayatı ve sırları ihlal edilebilmektedir ve devletler

bunun önlemini almakta zorlanmaktadırlar (Fırat, 2015: 102; Işıklı, 2018: 143). Buna yönelik olarak da devlet, yasama organını harekete geçirerek buna yönelik olarak insan hakları kapsamında gerekli yasal düzenlemeleri yerine getirmek durumundadır. Bu araştırmada da dijital vatandaşlığın önemli bir aracı olan internet kullanımının insan hakları bağlamında incelendiği için devlet otoritesinin insan haklarının korunmasına yönelik gerçekleştirmiş olduğu uygulamalara değinilerek görüş ve öneriler geliştirilecektir.

II. DİJİTAL VATANDAŞLIK

Vatandaşlık, aynı devlet ve aynı topraklar üzerinde yaşayan bireyleri tanımlamaktadır. Vatandaş, yani birey de bu çerçevede de hem devlete hem de topluma karşı birtakım hak, görev ve sorumluklara sahip bulunmaktadır. Günümüzde vatandaşlık, teknolojiye meydana gelen gelişmelerden etkilenerek dijital bir kimliğe bürünüp toplumun tüm kesimlerini etkisi altına almaya başlamıştır. Teknolojideki meydana gelen hızlı ve ani değişimler toplum içerisindeki tüm bireylerin yeni vatandaşlık gelişmelerinden etkilenmesine yol açmaktadır. Geçmişten günümüze doğru ele alındığında vatandaşlık kavramı, yaşanan dönemde meydana gelen gelişmeler ve değişimlerle beraber; doğal vatandaşlık, Avrupa Birliği vatandaşlığı, çevresel vatandaşlık, anayasal vatandaşlık, çok kültürlü vatandaşlık ve son olarak da dijital vatandaşlık gibi farklı biçimlerde de adlandırılmıştır. İnsanlığın bilgi çağına girmesiyle birlikte teknoloji, toplumu her alanda yapılandırmış ve vatandaşlık kavramı da bu durumdan nasibini almıştır (Kılınç, 2015: 194).

Tanım olarak dijital vatandaş, iletişim ve bilgi kaynaklarını kullandığında sorgulayan, değerlendiren, kritik yapabilen, çevrimiçi (online) davranışların etik neticelerini bilen ve bundan dolayı da ahlak kurallarını da bilen bütün bunlarla birlikte teknolojiyi kötüye kullanmayan kişidir. Dijital vatandaşlık ile ilgili önemli araştırmalara imza atan ve dijital vatandaşlığı çok farklı boyutlarda ve çeşitli perspektiflerde inceleyen Mike Ribble ve arkadaşları (2004: 9-10) dijital araçları kullanım yaşının oldukça düştüğünü ve yeni neslin aynı zamanda birer 'dijital yerli' olması gerektiğini belirtmiştir. Bütün çocukların vatandaşlık kimliğinden önce dijital vatandaşlık kimlikleri ile dünyaya gelmelerinden dolayı da Ribble (2015), dijital vatandaşlık algısının çocuk yaşlarda başlaması gerektiğini ve küçük yaştaki çocuklara dijital araçların nasıl kullanılması ile ilgili gerekli eğitimin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Dijital vatandaşlık (Çubukçu ve Bayzan, 2013)

Ribble ve arkadaşları (2004: 10) dijital vatandaşlığı, teknoloji kullanımının davranış normları olarak ifade etmiştir. Teknolojinin kötü ve yanlış kullanımı ve dijital vatandaşlığın karmaşık yapısı nedeniyle dijital vatandaşlık kavramını tam olarak ifade edebilmek adına dokuz alt davranış boyutunda sıralamıştır. Ribble'e (2015: 11) göre dijital vatandaşlık; dijital okuryazarlık, dijital ticaret, dijital etik, dijital erişim, dijital kanun, dijital iletişim, dijital sağlık, dijital güvenlik ve dijital hak ve sorumluluk olarak alt boyutlara ayrılmıştır.

Dijital vatandaşlık gereği bireyler telefon, bilgisayar ve diğer kitle iletişim araçlarını etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Bireylerden dijital ortamda da vatandaş olarak sahip olduğu hak ve sorumluluklar çerçevesinde hareket etmesi, dijital ortamlarda teknolojik araçları kullanırken de beklenmektedir. Dijital vatandaşlık, bireylerin kitle iletişim araçlarını nasıl ve ne şekilde kullanılacağını öğreten bir yöntem olmakla

birlikte bireyleri artık gün aşırı değişmekte olan ve gelişen dijital platforma hazırlamayı hedeflemektedir (Görmez, 2017: 53). Bütün bu değerlendirmelerden yola çıkıldığında dijital vatandaşlık kavramını teknolojiyi yakından takip edebilen, dijital ortamdaki hak ve yükümlülüklerin farkında olan ve bu farkındalığı vatandaşlık sürecinde kullanabilen bir birey kimliği olarak tanımlamak mümkün görünmektedir (Lyons, 2012: 15).

Bu aşamaya kadar hakkında detaylı tanımlamaların yapılmış olduğu dijital vatandaşlık konusu özellikle 2000’li yıllardan günümüze doğru önem kazanmaya başlamıştır. Nitekim 2000’li yıllardan günümüze doğru teorik ve ölçek geliştirme araştırmalarının yoğunlukta olduğu ve dijital vatandaşlığın kavramsal yapısı, boyutları ve nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin birçok bilimsel ve akademik araştırma ve tartışmaların gerçekleştirildiğini belirtmek mümkündür. Söz konusu dijital vatandaşlık ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda dijital vatandaşlığın uygulanabileceği alanlar ve teorik temelleri ile değerlendirme yöntemleri hakkında öneriler geliştirilmiştir. Dijital vatandaşlığın kavramsal boyutları kapsamında, öğrencilerin dijital vatandaşlık algı ve tutumları ile düzeylerinin saptanması ve dijital vatandaşlık eğitimi ile ilgili eğitim programlarına yönelik araştırmalar da gerçekleştirilmiştir (Öztürk, 2021: 390).

Uluslararası alanda yayınlanan bilimsel araştırmalar ve özellikle ulusal ve uluslararası eğitim uygulamaları ve programları, internet teknolojisinin eğitim hayatına girmesinden itibaren dijital vatandaşlığa yönelik farklı fikir ve yaklaşımların şekillenmesinde yardımcı olmuştur (Fernández-Prados vd. 2021). ABD’de faaliyet gösteren Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği (*ISTE/International Society for Technology in Education*) hemen her yıl vatandaşlık eğitimi ile ilgili raporlar yayınlamaktadır. Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği’ne göre post-modern vatandaş eğitiminin temelinde sorumluluk sahibi öğrenci, dijital vatandaş, bilgi yapıcı ve hesaplamalı düşünür öğrenci modeli yaratma hedefi yer almaktadır. Bundan dolayı Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği’ne göre eğitimde dijital vatandaşlık ve buna bağlı olarak eğitim politikaları geliştirmek gerekmektedir (National Council for Social Studies, 1993; Öngören, 2022: 76).

Dijital vatandaşlık ile ilgili kavram tanımlamaları anlaşıldıktan sonra bundan sonraki aşamada Türkiye’de dijital vatandaşlığın ne boyutta olduğu ve nasıl algılandığı konusuna değinilmiştir.

A. TÜRKİYE'DE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISI

Ülkemizde dijital vatandaşlık kavramı ve dijital vatandaşlık algısından söz edebilmek ve bu konuda değerlendirme yapabilmek için ilk olarak Türkiye’de internetin gelişim tarihine bakmak gerekmektedir. Araştırmanın önceki kısımlarında Türkiye’nin internetle tanışma serüvenine değinilmiş, ülkedeki ilk internet faaliyetinin bir üniversite (ODTÜ) tarafından gerçekleştirildiği bilgisine ulaşılmıştır. Söz konusu internet, insanoğlunun gerçekleştirdiği bilgi paylaşımı, haberleşme, reklam ve tanıtım, bankacılık, ticaret, eğlence ve buna benzer birçok faaliyetler adına kolaylıklar ve yenilikler getirmiştir. İnternetin kullanım alanları ile ilgili değerlendirmeler ele alındığında (Çubukçu ve Bayzan, 2013: 171-172; Öztürk, 2021: 388-389; Şekil 5);

- Ulaştırma Bakanlığı sorumluluğu ve koordinatörlüğünde, sekreteryaya hizmetlerini TÜBİTAK’ın yapmış olduğu TUENA (*Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı, 1999*),
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından düzenlenen BTSE (*Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, 2006/2010*)”
- Tüm devlet kurumlarının vatandaşlık işlemlerini (eğitim, sağlık, tarım, güvenlik vd.) tek bir çatı altında toplamayı hedeflemekte olan E-Devlet (*Elektronik Devlet*) uygulaması,
- Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmekte olup, TÜBİTAK, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca da desteklenmekte olan FATİH (*Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi*) Projesi,
- Türkiye’deki politika-strateji geliştirme kuruluşlarından biri olup 2018 yılı itibariyle kaldırılan Kalkınma Bakanlığı Yüksek Planlama Kurulu tarafından hazırlanan “*Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015/2018)*” gibi ulusal çaptaki gelişme ve faaliyetler, ülkenin dijital mecrada dünyada teknolojiyi doğru, etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmesi adına önemli hamlelerinden bazıları olmuştur.

Şekil 5. Bilgi Toplumu Stratejisi, (Sermaye Piyasası Genel Kurulu, 2022).

Eğitim alanında dijital gelişmelerin iyi bir şekilde takip edilmesi ve teknoloji ile eğitim faaliyetlerinin uyumlu bir şekilde ilerlemesi için öğretmenlerin bu konu hakkında yeterli bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda 2017 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda öğretmenler için genel yeterlilikler belirlenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmenlerin yeterliliği için; “*Bir meslek alanına özgü görevlerin yapılabilmesi için gerekli olan mesleki bilgi, beceri ve tutumlara sahip olma durumu...*” şeklinde tanımlama yaparken, özelde öğretmenler için yeterliliği; “*Öğretmenlik mesleğini etkili ve verimli biçimde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken genel bilgi, beceri ve tutumlardır.*” şeklinde açıklamıştır (Ginesar ve Katılmış, 2021: 40; MEB, 2017).

Pescetta'ya (2011) göre öğretmenlerin eğitim eksikliğinden kaynaklı olarak uygun teknolojileri kullanma konusunda problem durumuyla karşılaşmaları, öğrencilerin de bilişim teknolojilerini etkin ve verimli kullanması noktasında sorun yaşamasına sebebiyet vermektedir. Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2010 yılında başlatılan FATİH (*Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi*) Projesi ile öğretmenlere bilişim teknolojilerini kullanmaları için hizmet içi eğitim verilmesiyle öğretmenlere de iyi birer dijital vatandaş olarak öğrencilerine karşı olumlu rol model olma noktasında uygun koşullar sağlanmıştır. 2014 yılında tamamlanması hedeflenen FATİH (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) Projesi günümüzde halen devam etmektedir.

Temel eğitimde verilmekte olan Sosyal Bilgiler dersi ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında, Sosyal Bilgiler Eğitim Programı'nın temel hedeflerinin; toplumla bütünleşmiş, toplumla uyumlu, toplum kurallarını, hak ve özgürlüklerini, yükümlülüklerini özümsemiş nitelikte vatandaşlar yetiştirmek olduğu anlaşılmaktadır (Demir ve Doğanay, 2009: 55; National Council for Social Studies, 1993; Turan ve Karasu Avcı, 2018: 28).

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Ulaşılabilecek Beklenen Beceriler

Beceriler			
Araştırma	Empati	Girişimcilik	Öz denetim
Çevre okuryazarlığı	Finansal okuryazarlık	Kanıt kullanma	Politik okuryazarlık
Değişim ve sürekliliği algılama	Kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme	Zaman ve kronolojiyi algılama	Tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama
Dijital okuryazarlık	Gözlem	Konum analizi	Sosyal katılım
Eleştirel düşünme	Harita okuryazarlığı	Medya okuryazarlığı	Problem çözme
İletişim	İş birliği	Mekânı algılama	Yenilikçi düşünme

Kaynak: MEB, 2018.

Her gün gelişen, kompleks bir yapı haline gelen ve insan yaşamında daha çok yer tutan teknoloji, bilim ve bilişime ayak uydurarak vatandaşlıkla ilgili hak ve sorumluluklarının şuurunda olabilen ve bunları sorunsuz bir biçimde yerine getirerek topluma tam adapte olunabilmesi adına dijital dünyayla ilgili elzem görülen vasıflara sahip olan kişi, nitelikli vatandaş olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle de değerlendirildiğinde vatandaşlığı her boyutuyla öğrenciye kazandırabilmek amacıyla farklı sosyal bilim disiplinlerine ait kazanım, bilgi, beceri ve değerlerin birlikte verilmiş olduğu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda dijital vatandaşlığa yönelik olarak da birtakım kazanımların olduğunu belirtmek mümkündür (Kavak ve İlhan, 2021: 243; Tablo 2).

Sakallı (2015: 130-135) üniversite öğrencisi olan Sınıf Öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleriyle siber zorbalık eğilimlerini belirlemek için yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık algı düzeyleri ve siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Araştırmacı buna yönelik olarak tutum ölçekleri geliştirmiş ve anket kullanarak öğretmen adaylarından veri elde etmiştir. Buna göre araştırmacı, öğretmenlerin dijital vatandaşlık seviyeleriyle internette günlük harcanan zaman ve algılanan internet kullanım becerisi arasında olumlu ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

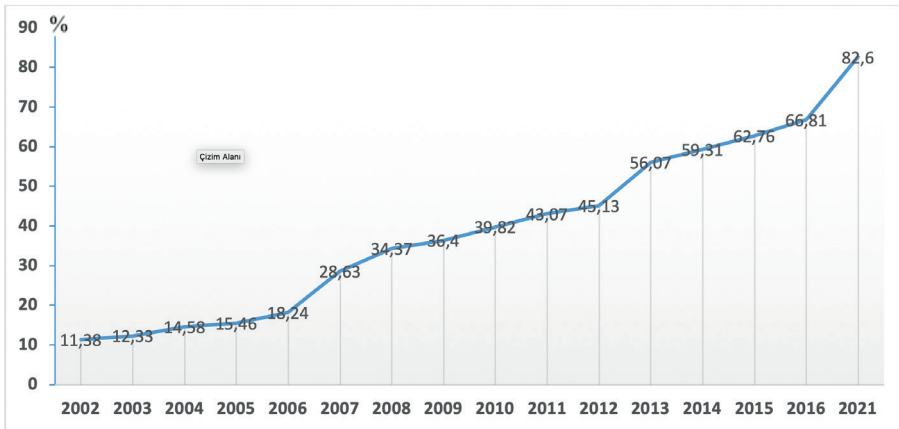
Yalçınkaya ve Cibaroglu (2019: 1188-1189) da öğrencilerin dijital algı düzeyini tespit etmek amacıyla üniversite öğrencisi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü öğrencilerinin dijital vatandaşlık algısını ölçmeyi hedeflemiştir. Araştırmacılar elde ettiği

sonuca göre öğrencilerin, dijital vatandaşlığın gereklerinden olan dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital iletişim, dijital ticaret, dijital güvenlik, dijital erişim ve dijital hukuk kavramlarını özümsemiş olduklarını, fakat dijital sağlık faktörünü dikkate almadıklarını saptamıştır.

Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ile internet kullanımı arasında ne tür bir ilgi ve ilişkinin olduğunun anlaşılması için araştırmanın bundan sonraki aşamasında Türkiye’de internet kullanımı ve dijital vatandaşlık algısı konusuna değinilmiştir.

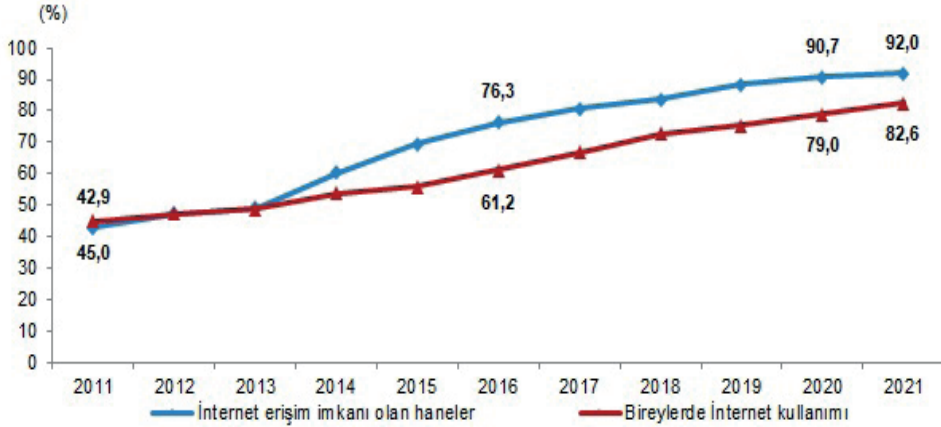
B. TÜRKİYE’DE İNTERNET KULLANIMI VE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISI

Türkiye’de internet ile ilgili olarak ilk araştırmalar esasen 1980’li yıllarda başlamıştır. 1987 yılında İzmir Ege Üniversitesi liderliğinde, TÜVAKA (*Türkiye Üniversite ve Araştırma Kurumları Ağı*) ismiyle akademik tabanlı bir ağ kurulmuştur. İlk internet kullanımı ise 1991 yılında ODTÜ (*Ortaođu ve Teknik Üniversitesi*) ve TÜBİTAK (*Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu*) tarafından başlatılmış ve 1993 yılında ilk defa ODTÜ’de öğrenci araştırmaları için internet bağlantısı gerçekleştirilmiş ve daha sonra bu üniversiteyi Boğaziçi Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi takip etmiştir. Türkiye’de ilk deneysel bağlantı ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı ile ABD’deki NSFNet (*National Science Foundation Network*) arasında PTT (*Posta Telefon Telgraf*)’den kiralanan 48 Kbps kapasiteli kiralık hat kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de 1995 yılında Türk Telekom kurularak ilk internet altyapısı kurma çalışmaları da TURNET (*Türkiye Network*) tarafından gerçekleştirilmiştir (Zerenler, 2013: 47).

Şekil 6. Türkiye’de Bireysel İnternet Kullanımı Artış Oranı (TÜİK, 2022)

Şekil 6'da yer alan grafiğe göre 2002 yılında Türkiye'de bireysel internet kullanımının toplam nüfusa oranı %11,3 iken 2008 yılında yaklaşık 3 kat artış göstererek %34,3'e kadar yükselmiştir. Oransal olarak en büyük artış ise 2012 yılı ile 2013 yılı arasındaki dönemde gerçekleşmiş ve 2013 yılında ilk defa ülke nüfusunun yaklaşık %56'sı interneti kullanmaya başlamıştır. 2021 yılına gelindiğinde ise ülke nüfusunun %82,6'sı interneti kullanmaya başlamıştır. Durumun bu şekilde gerçekleşmesinde mobil cihazlarda internet erişiminin olması ve kablosuz internet uygulamalarının yaygınlaşmaya başlamasının etkili olduğunu belirtmek mümkündür (TÜİK, 2022).

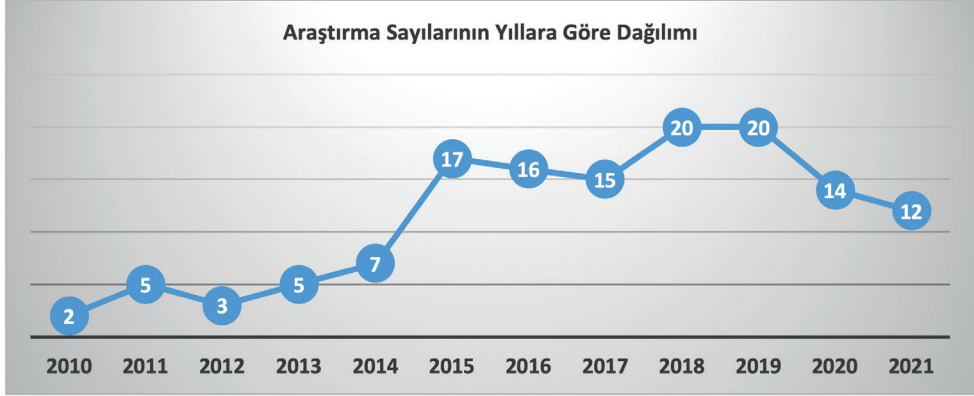
Şekil 7. Türkiye'de Bireysel İnternet Kullanımı ve Hane İnternet Erişimi (TÜİK, 2022).

Şekil 7'de yer alan Türkiye'de bireysel internet kullanımı ve hane internet erişimi grafiğine bakıldığında ise 2011 yılında internet erişimi olan hane oranı %42,9 iken bireysel internet kullanımı %45 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu hane internet erişim oranı ile bireysel internet kullanım oranı 2011-2014 yılları arasında hemen hemen aynı oranda seyretmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise hane internet erişim oranı %76,3 olarak ölçülmüş iken, bireysel internet kullanımı %61,2 olarak ölçülmüştür. Bu durumun oluşmasında, hanelerde ilk defa internetle tanışan 64 yaş üzeri kesim ile internet kullanımı sağlayamayan 12 yaş altı çocuklar etkili olmuştur. 2021 yılına gelindiğinde ise hane internet erişim oranı %92,0 olarak ölçülmüş iken, birey-

sel internet kullanımı %82,6 olarak ölçülmüştür. Bu durumun meydana gelmesinde ise 64 yaş üzeri kesimin mobil internete erişimi ve kullanmayı öğrenmesi ve 12 yaş altı çocukların mobil uygulamaları (*EBA, Facebook, Instagram, Tik Tok vd.*) kullanmaya başlamaları ile internete erişim sağlamalarından kaynaklanmaktadır (TÜİK, 2022).

İnternet erişiminin toplumlar üzerinde bazen olumlu, bazen de olumsuz etkileri gözlemlenmekte ve bu durum, insanların sosyal yaşamı ve kültürü üzerinde bazı değişimlerin yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Günümüzde de içinde yaşadığımız dünya, internetten kaynaklı gelişmeler sayesinde bilgi merkezli bir iletişim ağının içine doğru yol almaktadır. Bundan dolayı internetin yardımıyla bilgi daha geniş kitlelere ulaşmakta ve paylaşılan bilgi de çeşitlenmekte ve zenginleşmektedir (Shcherbakova ve Shepherd, 2014: 75; Yaşın, 2006: 134). Tüm bu gelişmelerle birlikte dijitalleşme denilen olgu ortaya çıkmakta ve bu sayede de insanlar uzaktaki diğer kişilerle aktif bir iletişim sağlayabilmektedir. Nitekim teknoloji dünyasında yer alan dijital vatandaşlık, teknolojik araçların internetle bir araya geldiğinde ortaya çıkan ürünleri aktif bir şekilde kullanabilen her koşulda geçerli kuralları özümsemiş bireylerin çevrim içi etkinliği olarak tanımlanmıştır. Bundan kaynaklı olarak bireylerin dijital vatandaşlık düzeylerini kıymetlendirirken, bireylerin interneti kullanabilme alışkanlıklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Aslan ve Çakmak, 2018: 72). Bu konuyla ilgili olarak Teo (2014: 540) günümüzde gelişmekte olan teknoloji ve sosyal medya kullanımı ile insanların iletişim, öğrenme ve etkileşim düzeylerinin değişmekte olduğunu ve bu süreçte öğrencilere sorgulayan bir düşünme becerisi verilmesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca araştırmacı, gelişmiş ülkelerde idarenin teknoloji kullanımını vatandaşlar için zorunlu kıldığını ve bu sayede bu toplumlardaki vatandaşlarda belirli dijital yeterliliklerin oluştuğunun, bundan dolayı siber saldırılara karşı donanımlı olduklarını saptamıştır.

Türk toplumunda internet kullanım sıklığı ve eğilimi verilerine bakıldığında, dijital vatandaşlık algısının yeterli düzeyde olması adına yönetici kesim, öğretmen ve öğrencilerin yeterli koşullara sahip olması beklenmektedir. Bu durumu daha iyi anlamak için Türkiye’de dijital vatandaşlık algısının internet kullanımına göre değişkenliğini inceleyen bilimsel ve akademik araştırmalara bakmak gerekmektedir.

Şekil 8. Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Alanında Yapılan Bilimsel ve Akademik Araştırma Sayıları (Öztürk, 2021: 386; YÖK-Tez, 2022)

Şekil 8’de yer aldığı gibi Öztürk (2021) araştırmasındaki veriler ve YÖK-Tez’e ait yapılan taramalara göre dijital vatandaşlık ile ilgili gerçekleştirilen bilimsel ve akademik araştırmaların 2010-2021 yılları arasındaki toplam sayılarının yıllık bazdaki değişim grafiğine bakıldığında, 2014 ile 2015 yılları arasında yaklaşık 2.5 katlık bir artış gözlenirken, 2015-2021 yılları arasında ise artışın yatay seyirde olduğu gözlemlenmiştir.

Som Vural (2016: IV), üniversite öğrencilerinin perspektifiyle dijital vatandaşlık göstergelerini incelemiş olduğu araştırmasında, üniversite öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeylerini ortaya çıkaracak özgün bir ölçek geliştirerek dijital vatandaşlığa ve alt faktörlere ilişkin ortalamalar arasındaki ilişkiler ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Elde edilen sonuca göre araştırmacı, sınıf düzeyleri açısından yapmış olduğu karşılaştırmada, dijital vatandaşlık ortalamalarının sınıf düzeyi yükseldikçe artmış olduğunu, internet kullanım sıklığı ile aylık gelir ortalamaları arasında da anlamlı ilişkinin olduğunu saptamıştır.

Aslan ve Çakmak (2018: 73), okullarda öğrencilerin dijital vatandaşlık algısını incelemek için yapmış olduğu araştırmada, online (çevrimiçi) teknolojiler ile dijital araçların gelişmelerine ilaveten dijital vatandaşlığın online (çevrimiçi) unsuru olan internet konusu ile ilgili olarak öğrencilerde internet kullanımının yaygınlığını ve etkililiğini ölçmeyi hedeflemiştir. Araştırmacıların elde ettikleri sonuca göre ailelerin son bir yıl içerisinde çocuklarının minimum bir defa da olsa internet ortamında

olumsuz eylemlerle karşılaştıklarını, buna karşın ailelerin çoğunluğunun internet hizmetleri ve dijitalleşmenin çocuklar adına yararlı olduklarını, çünkü çocuklarının internet kullanımında oldukça başarılı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar, çocukların da internet hizmetini kullandıklarında filtreleme paketi ile karşılaşmadıklarını bundan dolayı da bir kısım çocukların da interneti güvenli bir şekilde kullanamadığını saptamıştır.

Tatlı'nın (2018), öğretmenlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin internet ve bilgisayar kullanımı ile ilgili yapmış olduğu araştırmada, farklı kurum ve branşlarda görev yapmakta olan öğretmenlerin dijital vatandaşlık, bilgi okuryazarlığı ve internet-bilgisayar kullanım öz-yeterlik düzeylerini ve dijital vatandaşlık düzeylerinin bilgi okuryazarlığı ve internet bilgisayar kullanım öz-yeterliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını saptamayı hedeflemiştir. Buna göre araştırmacı, öğretmenlerin dijital vatandaşlık düzeyleri ile bilgisayar-internet kullanım öz-yeterlikleri arasında anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'de dijital vatandaşlık algısı ile ilgili yapılan diğer araştırmalar da incelendiğinde, dijital vatandaşlığı öğrencilere eğitim yoluyla aktaracak olan öğretmen ve öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık ile ilgili düzeylerinin yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de teknolojinin sürekli bir gelişim ve yenilik içerisinde olmasından dolayı öğretmen ve öğretmen adaylarının da bu konuda dijital yeterliliklerini diri tutmak adına kendilerini sürekli yenilemeleri gerektiği hususu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığının, dijital vatandaşlık algısı ile ilgili birtakım bilgilendirme ve hizmet içi eğitim çalışmalarına ağırlık vermesi gerektiği saptanmıştır.

Bundan sonraki aşamada evrensel hukuk ve insan hakları kapsamında Türkiye'deki internet teknolojisi ve dijital vatandaşlık algısının ne şekilde geliştiği ile ilgili genel değerlendirme yapılmış ayrıca görüş ve önerilerde bulunulmuştur.

III. TÜRKİYE'DE İNTERNET TEKNOLOJİSİ VE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISININ İNSAN HAKLARI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İnterneti kullanan kişi gruplarının artması ve çeşitlenmesi buna bağlı olarak internetin kullanım sahalarının genişlemesinden dolayı aynı anda birden çok hakkın etkilenmesi, kısıtlanması ve hatta özüne dokunulması kaçınılmaz olmuştur. Türkiye'de internet erişimi ve kullanımı; eğitim hakkı, ifade hürriyeti, barışçıl toplanma

ve örgütlenme hürriyeti, ülke idaresinde bulunma hakkı, çalışma hakkı, boş zaman ve dinlenme hakkı gibi önemli insan haklarının tam bir şekilde uygulanması adına neredeyse mecburi duruma gelmiştir. İnsan hakları ile iç içe olduğundan dolayı internete erişim ve interneti kullanma hakkı vazgeçilmez bir hak olarak değerlendirilmektedir (Akince, 2021: 54; Kaya, 2020: 160).

Türkiye'nin de tarafı olduğu Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesinde “*Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum ya da başka statüler gibi herhangi bir türde farklılık gözetilmeksizin bu Bildiride düzenlenen bütün haklara ve özgürlüklere sahiptir.*” ilkesi yer almaktadır. Yine Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 3. maddesinde “*Herkesin yaşama, hürriyet ve kişi güvenliği hakkı vardır.*” ilkesi yer almaktadır. Bu çerçevede alınacak olan tüm güvenlik önlemleri uluslararası insan hakları hukuk ve standartlarıyla uyumlu olmalıdır. Yani kanunla öngörülen istisnai haller dışında eğer alınan güvenlik önlemleri başka bir insan hakkını (*mahremiyet hakkı veya ifade özgürlüğü gibi*) sınırılıyorsa hukuka aykırıdır. Söz konusu bu ilkeler tüm taraf devletlerce garanti altına alınmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye’de (TBİD, 2014):

- Kanunlara aykırı gerçekleşmediği,
- Toplum düzenini, milli güvenliği ve kamu sağlığını tehdit etmediği, diğerlerinin hak ve özgürlüklerini kısıtlamadığı,
- Özel hayatın gizliliği ve veri koruması sağlandığı,
- Ağ eşitliği ve tarafsızlığı gibi ilkelere uygun hareket edildiği sürece tüm vatandaşların internete erişim ve kullanım hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyine bağlı işleyen ve tüm tarafları bağlayan kararlar alan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin internet kullanımı ile ilgili almış olduğu kararlara göre ideal bir internet düzenlemesi, hukuk ve teknoloji arasındaki uyumun en üst düzeyde gözetildiği bir düzenleme olmalıdır. İnternetin etkilemekte olduğu hakların çeşitliliği ve çokluğundan dolayı bu tür bir kanuni düzenlemenin nevi şahsına münhasır (*sui generis*) nitelikte olması ve gerek kamu hukuku gerekse de özel hukukla ilgili hükümler ihtiva etmesi gerekmektedir (Kaya, 2020: 161-162). Türkiye'nin insan haklarını korumaya yönelik atmış olduğu en önemli adımlardan birisi de 2012 yılında kanunla kurulan ve 2016 yılındaki düzenlemelerle şimdiki adını alan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun kurulması olmuştur. Söz

konusu Kurum gerçek alanda ve internet ortamında meydana gelen insan hakları ihlallerini (*ayrımcılık, kötü muamele vs.*) incelemek ve bunları önlemekle mükelleftir (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022).

Ülkemizde ve dünya genelinde etkisini sürdüren Covid-19 pandemisi ile birlikte özellikle sokağa çıkma yasaklarının ilan edildiği dönemlerde devletlerin halkla olan iletişimini dijital teknolojiler sağlamıştır. Bu dönemde devletler vatandaşlarına yönelik insan haklarının gerektirdiği hizmetleri dijital teknolojiler kullanarak sunabilmişlerdir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesi "*Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*" diye belirtmektedir. Buna yönelik olarak da ilgili Anayasa maddesi gereğince Sağlık Bakanlığı, Covid-19 pandemisi öncesi döneme kadar E-Devlet (*Elektronik Devlet*) uygulaması üzerinden bağlanılan E-Nabız (*Elektronik Nabız*) uygulamasını geliştirmiş ve bu uygulama üzerinden birçok vatandaşa hizmet vermiştir. Aynı şekilde Sağlık Bakanlığı, Anayasa'nın 56. maddesi gereğince Covid-19 pandemisi döneminde bulaşıcılığa yakalanan hastaların izole olmalarını sağlamak ve denetlemek üzere HES (*Hayat Eve Sığar*) uygulamasını geliştirmiş ve dijital ortamda mobil uygulama üzerinden bulaş olan tüm vakaları takip edebilmiştir (Alkış ve Coşkunçay, 2021: 367-368).

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı Covid-19 pandemisi döneminde HES (*Hayat Eve Sığar*) uygulaması sayesinde hasta olan vatandaşlara hizmet sunmuş iken yine aynı dönemde eğitim kurumlarında verilen tüm eğitim faaliyetlerine ara verilmiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi "*Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır.*" diye belirtmektedir. Bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığı öncelikle eğitimde dijital yeterliliklerin oluşması için Sosyal Bilimler Eğitim Programında dijital vatandaşlık kazanımı ile düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Yine aynı şekilde Millî Eğitim Bakanlığı, Covid-19 pandemisi döneminde Anayasa'nın 42. maddesi gereğince öğretmenlerin öğrencilere erişim sağlayarak eğitim hizmetini sunması için daha önce de uzaktan eğitim hizmetlerinde kullanılan EBA (*Eğitim Bilişim Ağı*) uygulamasını daha da geliştirmiş ve kullanıcı sayısını arttırmıştır. Bu uygulama sayesinde, öğretmenler ve öğrenciler dijital araçlar (*mobil, PC, tablet vd.*) yoluyla bir araya gelecek oluşturulan dijital sınıf ortamlarında eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (İnci Kuzu, 2020: 505).

Türkiye'de insan hakları kapsamında dijital ortamlarda devlet idaresinin vatandaşlarına hizmet sunması ve bu hizmetlerin internet ortamında gerçekleşmesi birtakım riskleri ve tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı da yine devlet idaresi, internet ortamında yaşanan ve vatandaşların güvenliğini riske atan siber zorbalara karşı birtakım önlemler almak mecburiyetindedir. Bununla birlikte dijital ortamda meydana gelen ve bu alanın demokratikleşmesini geciktiren, vatandaşların ifade özgürlüğünü kısıtlayan tüm eylemlere karşı devlet idaresinin sansürü minimum seviyede tutarak gerekli teknik ve yasal düzenlemeleri hayata geçirmesi gerekmektedir. Devlet idaresi, internet ortamının dijital vatandaşlık kapsamında gerekli güvenliğini sağlarken, temel hak ve hürriyetlerden olan ifade ve örgütlenme hürriyeti ilkesine göre hareket etmesi de elzem bir durumdur. Diğer devletlerin ve uluslararası mahkemelerin internet kullanımı ile ilgili almış oldukları karar ve uygulamalarını gözden geçirmek ve değerlendirmek bu konuda mesafe kat edilmesi adına önem arz etmektedir (Ayaz ve Işıklı, 2020: 1-3).

SONUÇ

Günümüzde tüm dünyada yaşandığı gibi ülkemizde de idarecilik, vatandaşlık ve demokratik toplum düşüncesi pratiklerinde elektronik ortama taşınmaya veya dijitalleşmeye doğru süratle bir dönüşüm içerisine girilmiştir (Işıklı, 2018: 142-143). Güvenlik, hız, teknoloji okuryazarlığı, dijital uçurum, büyük veri tehditleri gibi çok taraflı çözüm gerektiren sorunlar bir tarafa bırakıldığı zaman kitle iletişim ve bilişim araçlarının vatandaşlığı e-vatandaşlığa, demokrasiyi e-demokrasiye, idareciliği e-yönetişime dönüştürmüş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Zira bu durumdan kaynaklı olarak belirtmek gerekirse, Bertolotti ve arkadaşlarının (2021: 2307) belirttiği gibi dijital ortamın bir devlet sınırı içerisine sokulamaması ve devlet-birey münasebetine dayalı olarak vatandaşlığın artık belli bir işleyişe sahip olmasından dolayı dijital vatandaşlık ve insan hakları düzenlemeleri açısından devletlerin ortak hareket etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre internet kullanımı ile dijital vatandaşlık etkileşiminin aynı doğrultuda geliştiği ve dijitalleşme ile birlikte dijital ortamda insan haklarına daha çok dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de de bu kapsamda internet ortamında kişi güvenliğinin sağlanmasına yönelik elektronik kimlik tespiti, e-imza ve e-devlet, uygulamaları hayata geçirilerek dijital ortamda insan hakları ihlalinin önlenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Dijital vatandaşlık ve yeterlilik ile ilgili olarak gerçekleştirilen yabancı kaynaklar/ araştırmalar incelendiğinde; Pedro (2006) araştırmasında okulların, öğretmenlerin ve yetişen öğretmen adaylarının dijital algı konusunda yeterli olmadıklarını belirterek öğretmenlere ve öğretmen adaylarına dijital algı yeterliliği konusunda eğitimlerin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın Oblinger ve Oblinger (2005) genç nesillerin teknolojiyi kullanma konusunda zorluk yaşamadıkları, hatta bu konuda rehberlik eğitimine gerek duyulmadığını, fakat internet ortamda elde etmiş oldukları kaynakların ve teknoloji bilgilerinin yetersiz düzeyde kaldığını belirtmiştir. Türkiye’de ise dijital vatandaşlık ve yeterlilik ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiği zaman dijital vatandaşlığı öğrencilere eğitim yoluyla aktaran öğretmen ve öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık ile ilgili düzeylerinin yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır (Som Vural, 2016: IV; Aslan ve Çakmak, 2018: 72-73; Tatlı, 2018). Kocadağ (2012) araştırmasında, öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin yeterli olmadığını belirterek öğretmenlerin dijital ortamların kullanımına yönelik teşvik edilmeleri ve cesaretlendirilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan ele alındığında dijital vatandaşlık konusunda yeterli bilgi ve donanım sağlandığında bireyin, hemen hemen her konuda temel hak ve hürriyetlerini dijital ortamda da araması ve buna göre düzenlenecek olan yeni yaşam modeline ayak uydurması sağlanacaktır.

Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve internet kullanımı eğilimi konularında öğretmen, öğrenci ve idareci kesimlere yönelik çeşitli sahalarda yapılan akademik ve bilimsel araştırmalar incelendiğinde, dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlık ile internet kullanım sıklığı ve internet kullanım eğilimi arasında anlamlı ilişkinin olduğu görülmektedir (Sakallı, 2015: 130; Yalçınkaya ve Cibaroğlu, 2019: 1188). Ülkemizde bu durumun oluşmasında özellikle 2000 yılından sonra toplumsal eğitim alanında gerçekleştirilen yenilikçi uygulamaların (*TUENA, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2006/2010, E-Devlet Uygulaması, FATİH Projesi, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2015/2018 vd.*) etkili olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca ülkemizde özellikle temel hak ve hürriyetlerin kazandırılması noktasında önem verilen vatandaşlık eğitimini öğrencilere temel eğitim düzeyinde sunmakta olan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda öğretmen ve öğrenci yeterlilikleri arasında dijital yeterlilik konusunun eklenmesi de bu konuda yapılmış olan önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak belirtmek gerekirse Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda dijital vatandaşlık konusunu tüm öğrenme alanlarına yaymak, hatta Williams’ın (2012) belirttiği gibi dijital vatandaşlık konusunu bir ders olarak zorunlu eğitim kapsamına almak, öğrencilerin etkili bir Sosyal Bilgiler eğiti-

mi almasını sağlayacaktır. İnsan hakları ve temel hak ve hürriyetler konusunda da öğrencide yeterli kazanım oluştuktan sonra öğrenci bir birey olarak dijital ortamda karşılaşacağı sorunların üstesinden gelmeyi başararak ve de yeni fikirler geliştirerek etkin ve etkili dijital vatandaş modeli ortaya çıkmış olacaktır. Etkin ve etkili dijital vatandaş modelinin hukuki bir konuma yerleştirilmesinden sonra hem insan hakları düzenlemelerinin hem de temel hak ve hürriyetleri konusunda köklü bir değişime gidileceği, oluşan bu durumdan da tüm dünya devletlerinin payını alacağını belirtmek doğru olacaktır.

Türkiye'yi ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi dijital vatandaş olmanın ne derece önemli olduğunu bizlere göstermiştir. Nitekim Covid-19 pandemisi süreci bizlere gelecekte de olması muhtemel benzer küresel problemler karşısında insanların birbirinden uzak izole şekilde yaşam sürdürmelerini mecburi kılmıştır. Bu tür durumlarda önemli olan husus da krizi yönetebilmek değil benzer kriz durumlarına karşı önceden yapılan hazırlıklardır. Bilhassa küresel çapta gelişen Covid-19 pandemisi bizlere devletlerin kendi başlarına alacakları önlemlerin yeterli olmayacağını göstermiştir (Koç ve Koç, 2021: 1019). Bundan dolayı da tüm dünya devletlerinin bir araya gelmelerini ve iş birliği yaparak gelecekte bu tür sorunlar karşısında ne tür önlemler alınacağı ile ilgili tedbirlerin açıklanmasını zorunlu kılmıştır (Harari, 2020). Bundan dolayı da dijital vatandaşlık ile ilgili yapılacak olan araştırmaların yalnızca mevcut tehlikelerin nasıl bertaraf edileceği ile ilgili değil, büyük olaylar (*afet, kriz, pandemi vb.*) sonrası dönemde nasıl bir dünya düzeninin oluşacağı ve oluşacak yeni düzende insan hakları konusunda nelerin yapılması gerektiği ile ilgili olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akince, B. (2021). Nesnelerin İnterneti, Güvenlik ve Gizlilik, İnsan Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme, *International Journal of Social Inquiry*, 14(1), 53-80.
- Alkış, N., Coşkunçay, D. F. (2021). Covid-19 Salgınında Hayat Eve Sığar (HES) Uygulamasının Kullanıcılar Tarafından Benimsenmesi: Ampirik Bir Çalışma, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14(4), 367-376. Doi: 10.17671/gazibtd.883789.
- Anıl, B., Köksal, E. (2016). Türkiye’de İnterneti Kimler, Ne İçin Kullanıyor? *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 1-13. Doi: 10.14780/iibd.61602.
- Aslan, S., Çakmak, Z. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 8(1), 72-99. Doi: 10.17984/adyuebd.296203.
- Ayaz, T., Işıklı, Ş. (2020). Bir İnsan Hakkı Olarak İnternet Erişimi: Herkes İçin İnternet Tartışması, *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 2(4), 1-17.
- Beekman, G., Beekman, B. (2012). *Digital Planet: Tomorrow’s Technology and You*, (10th ed.). Boston: Prentice Hall.
- Bertoletti, A., Le Bert, N., Qui, M., Tan, A. T. (2021). SARS-Cov-2-Specific T Cells in Infection and Vaccination, *Cellular and Molecular Immunology*, 18(10), 2307-2312. Doi: <https://doi.org/10.1038/s41423-021-00743-3>.
- Boorstin, D. J. (1996). Keşifler ve Buluşlar, (Çev. F. Dilber), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Buluk, B., Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Uzaktan Eğitimin Turizm Lisans Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi, *Journal of Awareness*, 5(3), 285-298. Doi: 10.26809/joa.5.021.
- Çatlı, M., Keskin, S. (2021). İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme, *Ombudsman Akademik*, 7(14), 199-229.
- Çeçen, A. (2020). *İnsan Hakları*. (5. Baskı) Ankara: Astana Yayınları.
- Çubukçu, A., Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri, *Middle Eastern and African Journal of Educational Research*, 5(1), 148-174.

- De Crescenzo, F., Economou, A., Sharpley, A. L., Gormez, A., Qusted, D. J. (2017). Actigraphic Features Of Bipolar Disorder: A Systematic Review and Meta-Analysis, *Sleep Medicine Reviews*, (33), 58-69. Doi: 10.1016/j.smrv.2016.05.003.
- De Ferranti, D. M. (Ed.). (2003). *Closing the Gap in Education and Technology*, World Bank Publications.
- Demir, Ö., Doğanay, A. (2009). Sosyal Bilgiler Dersinde Bilişsel Koçluk Yoluyla Öğretilen Bilişsel Farkındalık Stratejilerinin Epistemolojik İnançlara ve Kalıcılığa Etkisi, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(37), 54-68.
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., Yüksel, R. (2020). Ergenlerde Çağın Hastalığı: Teknoloji Bağımlılığı, *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 51-64.
- E-learning. (2012). 1 Ağustos 2012 tarihinde Wikipedia Web sitesinden erişildi: <http://en.wikipedia.org/wiki/E-learning> adresinden erişilmiştir.
- Fernández-Prados, J.S., Lozano-Díaz, A., Ainz-Galende, A (2021). Measuring Digital Citizenship: A Comparative Analysis. *Informatics*, 8(18), 1-13. Doi: 10.3390/informatics8010018.
- Fırat, M. S. (2015). Hukuk Devleti Açısından İnternette İnsan Hakkı ve Kişilik Haklarına Saldırı Sorunu, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 101-116.
- Ginesar, Ö., Katılmış, A. (2021). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine Yönelik Sınıf İçinde ve Dışında Gerçekleştirdikleri Faaliyetlerin İncelenmesi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(41), 37-77. Doi: 10.34234/ded.741279.
- Goldfarb, A., Prince, J. (2008). Internet Adoption and Usage Patterns are Different: Implications For The Digital Divide, *Information Economics and Policy*, 20(1), 2008, 2–15. Doi: 10.1016/j.infoecopol.2007.05.001.
- Görmez, E. (2017). Öğretmenlerin dijital vatandaşlık ve alt boyutları hakkındaki düzeyleri (Van ili örneği). *Akademik Bakış Dergisi*, 60, 52-74.
- Gündüz, M. Z., Resul, D. A. Ş. (2018). Nesnelerin İnterneti: Gelişimi, Bileşenleri ve Uygulama Alanları, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24(2), 327-335. Doi: 10.5505/pajes.2017.89106.
- Harari, Y. N. (2020, March 20). The world after coronavirus. The Financial Times. Retrieved from <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>

- International Telecommunication Union. (2022) Committed to connecting the world 2022, 2 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> adresinden alındı.
- IRPC. (11 Mayıs 2022). <https://internetrightsandprinciples.org/campaign/> adresinden alındı.
- Işıklı, Ş. (2018). Dijital Vatandaşlık: Katılımcı Demokrasi Kuramına Aktüel Bir Katkı, *International Journal of Information, Technology and Philosophy*, (1), 142-161.
- İnci Kuzu, Ç. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Uygulanan İlkokul Uzaktan Eğitim Programı (Eba Tv) İle İlgili Veli Görüşleri, *Milli Eğitim*, 49(1), 505-527. Doi: 10.37669/milliegitim.720556.
- Kalkan, M., Kaygusuz, C. (2013). *İnternet Bağımlılığı: Sorunlar ve Çözümler*. İstanbul: Anı Yayınları.
- Karahan Ç., Tüfekçi A. (2020). Blokszincir Teknolojisinin Dijital Kimlik Yönetiminde Kullanımı: Bir Sistemik Haritalama Çalışması, *Politeknik Dergisi*, 23(2), 483-496. Doi: 10.2339/politeknik.654503.
- Kavak, O., İlhan, G. O. (2021). Sosyal Bilgiler Dersi Etkin Vatandaşlık Öğrenme Alanına Yönelik Dijital Çizgi Roman Tasarımı: “Minik Vatandaşlar”, *Öğretmen Eğitiminde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 243-265. Doi: 10.29329/jirte.2021.408.5.
- Kaya, M. B. (2020). İnsan Hakları Ekseninde İnternetin Kontrolü ve Hukuki Sorumluluk Rejimi, *Anayasa Yargısı*, 37(2), 159-203.
- Kemp, S. (18 Şubat 2020). Dıgital 2020: Turkey, 3 Mayıs 2022 tarihinde <https://web.archive.org/web/20200403190929/https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey> adresinden alındı.
- Kitchen, R., Berk, S. (2016). Research Commentary: Educational Technology: An Equity Challenge to the Common Core, *Journal for Research in Mathematics Education*, 47(1), 3-16. Doi: 10.5951/jresmetheduc.47.1.0003.
- Kılınc, E. (2015). Elementary School And Social Studies Teachers' Opinions About The Concept Of Good Citizenship, *Route Educational and Social Science Journal*, 2(3), 194-206.
- Kocadağ, T. (2012). *Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

- Koç, N. E., Koç, E. (2021). Pandemi Dönemi' nde Türkiye'de Dijital Vatandaşlık Olgusu, *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(3), 1019-1035. Doi: 10.7456/11103100/016.
- Lim, H. T., Weckemann, K., Herrscher, D. (2011, March). *Performance study of an in-car switched ethernet network without prioritization*. In International Workshop on Communication Technologies for Vehicles (pp. 165-175). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., Kelly, K. (2009). *New Media*. New York: Routledge.
- Lyons, R. (2012). *Investigating student gender and grade level differences in digital citizenship behavior*. Doctoral dissertation, Walden University, Minneapolis.
- MacCormack, A., Verganti, R., Iansiti, M. (2001). Developing Products on "Internet Time": The Anatomy of a Flexible Development Process. *Management science*, 47(1), 133-150. Doi: 10.1287/mnsc.47.1.133.10663.
- MEB (2017). *Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri*. Ankara. 11 Mayıs 2022 tarihinde https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEYY_GENEL_YETERLYK-LERY.pdf adresinden alındı.
- MEB (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar) 3 Mayıs 2022 tarihinde <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf> adresinden alındı.
- National Council for Social Studies. (1993). A Vision Of Powerful Teaching and Learning in The Social Studies: Building Social Understanding and Civic Efficacy, *Social Education*, 57(5), 213-223.
- Oblinger, D. G., Oblinger, J. L. (2005). *Educating the Net Generation*: Educause.
- OECD (2022). Internet Access Report 2021, 3 Mayıs 2022 tarihinde <https://data.oecd.org/ict/internet-access.htm#indicator-chart> adresinden alındı.
- Onat, F., Alikılıç, Ö. A. (2008). Sosyal Ağ Sitelerinin Reklam ve Halkla İlişkiler Ortamları Olarak Değerlendirilmesi, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(9) 1111-1143.
- Öngören, H. (2022). *Ortaokul öğrenci ve öğretmenlerinin hukuk ve adalet ders ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri: Sultanbeyli ilçesi örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Öztürk, M. (2021). Dijital Vatandaşlık Araştırmalarının İncelenmesi: Kavramsal ve Yöntemsel Eğilimler, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(2), 385-393. Doi: 10.5961/jhes.2021.457.
- Pedro, F. (2006). The New Millennium Learners:Challenging Our Views On Ict And Learning
- Pescetta, M. (2011). *Teaching Digital Citizenship in a Global Academy*, Unpublished doctoral dissertation, Nova Southeastern University, Florida.
- Ribble, M. (2015). *Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know* (3rd ed.), Eugene, OR: International Society for Technology in Education.
- Ribble, M. S., Bailey, G. D., Ross, T. W. (2004). Digital Citizenship: Addressing Appropriate Technology Behavior, *Learning ve Leading with Technology*, 32(1), 6.
- Romanello, M., McGushin, A., Di Napoli, C., Drummond, P., Hughes, N., Jamart, L., Hamilton, I. (2021). The 2021 Report of the Lancet Countdown on Health and Climate Change: Code Red for a Healthy Future, *The Lancet*, 398(10311), 1619-1662. Doi: 10.1016/S0140-6736(21)01787-6.
- Sakallı, H. (2015). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Sermaye Piyasası Genel Kurulu (2022). Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018) 3 Mayıs 2022 tarihinde http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/109/Bilgi+Toplumu+Stratejisi+ve+Eylem+Planı+_2015-2018 adresinden alındı.
- Shcherbakova, N., Shepherd, M. (2014). Community Pharmacists, Internet and Social Media: An Empirical Investigation. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 10(6), e75-e85. Doi: 10.1016/j.sapharm.2013.11.007.
- Som Vural, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açısıyla Dijital Vatandaşlık Göstergelerinin İncelenmesi, Doktor Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Şen, E. (2014). İnternet Hukuku ve Kişilik Haklarının Korunması, *Neveşehir Barosu Dergisi*, 1(1), 285-291.
- Tatlı, A. (2018). *Öğretmenlerin Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Bilgi Okuryazarlığı İle İnternet ve Bilgisayar Kullanım Özyeterlikleri Bağlamında Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- TBİD (2014). İnternette İnsan Hakları ve İlkeleri Şartı, 11 Mayıs 2022 tarihinde https://www.tbid.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/IRPC_Booklet_Turkish_final.pdf adresinden alındı.

- Teo, P. (2014). Making The Familiar Strange and the Strange Familiar: A Project for Teaching Critical Reading and Writing. *Language and Education*, 28(6), 539-551). Doi: 10.1080/09500782.2014.921191.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Torkul, O., Sezer, C., Över, T., Över, A. G. T. (2002). İnternet Destekli Öğretim Sistemlerinde Bilişim Gereksinimlerinin Belirlenmesi, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(1), 122-129.
- Turan, S., Karasu Avcı, E. (2018). 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın Dijital Vatandaşlık Bağlamında İncelenmesi, *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 28-38.
- TÜİK (2022). Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması-2021, 2 Mayıs 2022 tarihinde [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437) adresinden alındı.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 12 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat-metin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (12 Mayıs 2022). Misyon-Vizyon, <https://www.tihек.gov.tr/misyon-vizyon/> adresinden alındı.
- Williams, R. W. (2012). *Digital immigrant teacher perceptions of social media as it influences the affective and cognitive development of students: A phenomenological study*. Unpublished doctoral dissertation, Liberty University, Lynchburg.
- Yalçınkaya, B., Cibaroğlu, M. O. (2019). Dijital Vatandaşlık Algısının İncelenmesi: Ampirik Bir Değerlendirme, *BMIJ*, 7(4), 1188-1208. Doi: 10.15295/bmij.v7i4.1140.
- Yaşın, C. (2006). İnternette Tartışma Listeleri: Demokratik Bir Açılım mı? Egemen Söylemin Taşındığı Kanallar mı? *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (4), 133-147.
- Yıldırım, A. (2014). İnternetin Görünen Yüzü, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(3), 51-59. Doi: 10.18493/kmusekad.38449.
- YÖK-Tez, (2022). "Dijital Vatandaşlık" araması, 6 Mayıs 2022 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı.
- Zerenler, M. (2013). *Dijital İş Yaşamı: Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret* (2.Basım b.), İstanbul: Gazi Kitabevi.